

УДК 373.5.015.31:33

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-4\(199\)-64-67](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-4(199)-64-67)

Мартинець Лілія

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-4736-5467>

ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ДІЛОВИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

A Розглянуто зміст, форми, методи формування ділових якостей старшокласників. Наголошено, що особливою формою роботи є індивідуальні консультації, що допомагають підвищувати самооцінку учнів, спонукають до діяльності та появи інтересу до неї, формують в учнів уявлення про ділову людину, яка може керувати собою й обставинами. Розкрито приклади ситуацій, завдяки яким учні набувають досвід самоаналізу й самооцінки своєї поведінки в колективі: ціннісно-вибірчі ситуації, рефлексивні, проєктні, креативні, ситуації-тренінги. Підкреслено, що невичерпними можливостями щодо набуття досвіду досягнень ділового успіху характеризується виховна позаурочна робота. Наведено комплекс заходів із набуття учнями ділового досвіду. Представлено зміст й форми тренінгу з розвитку ділової активності. Описано спеціально розроблений факультативний курс «Ділова людина: шляхи становлення».

Ключові слова: ділова людина; спецкурс; старшокласник як ділова особистість; ділова активність; ділові якості

S *Martynets Liliia. The process contents of business qualities development of senior pupils of secondary general schools.*

The article defines that modern senior pupils of secondary general education, having a sufficiently high theoretical knowledge, very often do not know how and cannot realize themselves in a modern dynamic life. This is due to the lack of qualities that allow solving problems and challenges facing them in life. It is emphasized that the uncertainty of the future, the instability of socio-economic, political development of the state require from each person such qualities that will not only adapt to the present, but will help to outline and clearly imagine their own future, actively overcome life barriers. It is noted that the formation of students' business qualities will allow them to successfully integrate into a complex social environment in which they will act not only as consumers but also producers, performers, managers, i.e. to perform various social roles, and determine the effectiveness and quality of their activities. The content, forms, methods of business qualities development of senior pupils are considered. It is emphasized that a special form of work is individual counseling, which helps to increase pupils' self-esteem, encourage activity and interest in it, form in pupils the idea of a business person who can manage themselves and circumstances. The revealed examples of situations help pupils gain experience of self-analysis and self-assessment of their behavior in the team: value-choice situations, reflective, project, creative, training situations. It is emphasized that educational extracurricular work is characterized by inexhaustible opportunities for gaining experience of business success. A set of measures for pupils to gain business experience is presented. The content and forms of training on business activity development are presented. The specially developed optional course «Businessman: ways of formation» is described. The special course contains significant information about the ways of becoming a business person, the possibility of continuing education and obtaining a profession, mastering the essence of project activities. It is emphasized that the peculiarity of the course is that it requires the cooperation of many professionals – teachers, psychologists, employees of the employment center, experts in various fields of professional activity.

Key words: businessman; special course; senior pupil as a business person; business activity; business qualities

Мартинець Лілія Асхатівна, докторка педагогічних наук, доцентка, перша проректорка, Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна

Martynets Liliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, First Vice-Rector, Luhansk National Agrarian University, Starobelsk, Ukraine

E-mail: liliamart7@gmail.com

Актуальність проблеми. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року проголошує формування особистості, професіонала України, який підготовлений до життя і праці у XXI столітті; формування навичок самоосвіти і самореалізації особистості; формуван-

ня високої гуманістичної культури особистості, здатності протидіяти проявам бездуховності [3]. Сучасні випускники закладів загальної середньої освіти, маючи достатньо високі теоретичні знання, дуже часто не вміють і не можуть реалізувати себе в сучасному динамічному житті. Це обу-

мовлюється відсутністю якостей, що дозволяють вирішувати проблеми та завдання, що постають перед ними у житті. Отже, невизначеність майбутнього, нестабільність соціально-економічного, політичного розвитку держави вимагають від кожної людини таких якостей, які дозволять не тільки пристосуватися до сьогодення, а й допоможуть окреслити й чітко уявити власне майбутнє, активно долати життєві бар'єри. Формування в учнів ділових якостей дозволить їм успішно інтегруватися в складне соціальне середовище, у якому вони виступатимуть не тільки споживачами, а й виробниками, виконавцями, керівниками, тобто виконуватимуть різноманітні соціальні ролі, та визначить ефективність і якість їхньої діяльності [8].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми формування ділових якостей особистості знаходимо у працях філософів (Т. Гоббс, М. Монтень, Т. Мор, Дж. Море, Р. Соломон, Л. Сохань, К. Ясперс), педагогів (В. Андрєєв, З. Гіптерс, П. Керженцев, М. Лукашевич, Л. Михальова, О. Наумова, Н. Нікіфорова, О. Полякова, В. Помелов, О. Селезньова, Л. Фуксон, В. Хмелько, Н. Чабан), психологів (К. Абульханова-Славська, Р. Кеттел, А. Маслоу, В. Мясіщев, І. Ріхтер, Е. Фромм, П. Христианович), соціологів (М. Вебер, М. Вудкок, Дж. Мейер, О. Омаров, Р. Слекта, А. Сміт, Б. Франклін, Д. Френсіс), економістів (Р. Катільйон, Д. Маклелланд, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей, А. Сміт, Р. Локер, А. Шапіро, І. Шумпетер).

Мета статті – розкрити зміст формування ділових якостей старшокласників.

Викладення основного матеріалу. Зміст процесу формування ділових якостей старшокласників передбачає різноманітні форми і методи. Особливою формою роботи є індивідуальні консультації, які допомагають підвищувати самооцінку учнів, спонукають до діяльності та появи інтересу до неї, формують в учнів уявлення про ділову людину, яка може керувати собою й обставинами [2].

Можливе застосування таких методів роботи, як бесіди-діалоги в парах, трійках, внутрішньогрупові обговорення ділових, професійних, соціальних, життєвих проблем, групові бесіди професійного характеру педагога з учнями, індивідуальні бесіди з учнями, рольові й ситуаційні ігри, які носять як повчальний, так і діагностичний характер. Занурення в уявну ситуацію дозволяє школяреві програвати різні ролі, добровільно приймаючи на себе виконання певних правил, формуючи власну систему життєвих, професійних уявлень і понять [1; 6].

Особлива увага надається ситуаціям, завдяки яким учні набувають досвід самоаналізу й самооцінки своєї поведінки в колективі, що сприяє їхньому особистісному розвитку, оскільки в них формується ділова спрямованість, уміння розв'язувати різного роду життєві проблеми, долати труднощі в їх розв'язанні, володіти собою, своїми емоціями, відчуттями [4]. По-перше, *ціннісно-вибірчі ситуації*, які характеризуються вихованням спонуки до розвитку ціннісного ставлення учнів до професії, людей, прийнятті об'єктивних, грамотних рішень, заснованих на вільному

етичному виборі («Інтерв'ю», «Бінго», «Група як дзеркало», «Аукціон», «Зигзаг» тощо).

Рефлексивні ситуації актуалізують особові й групові мотиви поведінки в різноманітних видах діяльності. Діагностика є ключовою ланкою таких ситуацій і дозволяє самому школяреві, групі учнів, педагогу визначити ті якості ділової особистості, які вимагають особливої уваги.

Прикладом може служити використання такої форми діяльності, як «Учнівська платформа», коли школярі залучаються до активного висловлювання власної позиції щодо винесеної на обговорення реально існуючої життєвої проблеми, показують свої знання в області рішення проблем, компетентність, ціннісні орієнтації, конкретні вміння.

Проектні ситуації спонукають учнів до усвідомлення правильності власних дій, їхньої значущості для оточуючих і для себе особисто, сприяють прийняттю грамотних рішень, прогнозуванню можливих наслідків власної діяльності, визначенню її перспектив («Співбесіда», «Цивілізація», «Ситуативні вправи», «Переговори» тощо).

Креативні ситуації розкривають творчий потенціал у рішеннях старшокласниками життєвих проблем, ділових задач, у процесі розв'язання яких учні пропонували нове бачення, альтернативи поширеним способом рішення проблеми. Дев'ятикласникам можна запропонувати такі завдання: «Допоможи собі сам», «Хто це?», «Однохвилинний виступ», «Аварія корабля» тощо.

Ситуації-тренінги відпрацьовують конкретні вміння й навички школярів у конкретних життєвих ситуаціях («Знайди пару», «Передача інформації», «Вислухай – поверни», «Невербальні етюди», «Я хочу сказати ровеснику...» тощо).

Добрий ефект надають *ситуації-драматизації* або театралізування, коли, використовуючи готовий сценічний, театральний антураж або ж створюючи його самі, учні можуть програвати різні ролі – від яскраво виражених, негативних, до позитивних, ужитися в образ того або іншого героя – бізнесмена, ділової жінки, політика, директора підприємства, президента тощо, проявивши при цьому свої особисті й ділові якості.

Цінний інформаційний матеріал про життя ділових людей містять засоби масової інформації (журнали, газети, телебачення, радіо тощо). Серед чисельної сукупності інформаційних джерел можна пропонувати не тільки учням, але й педагогам і батькам закладів ознайомлюватися, підбирати ЗМІ, що містять потрібні матеріали з професійної та громадської діяльності, а також приватного життя відомих представників «ділового світу» [10; 7; 9].

Крім того, учням можна порекомендувати самостійний перегляд телепроектів із подальшим колективним аналізом отриманої інформації. Серед доступних телепрограм для школярів старшого підліткового та раннього юнацького віку рекомендовані такі: передачі із суспільно-політичного та громадського життя; передачі на економічну тематику; передачі юридично-правової спрямованості.

Невичерпними можливостями щодо набуття досвіду досягнень ділового успіху характеризується виховна позаурочна робота. Виходячи із запропонованого нами портре-

ту старшокласника як ділової особистості й особливостей старшого шкільного віку пропонуємо проводити в закладах освіти такі виховні заходи (табл. 1):

Таблиця 1

Комплекс заходів із набуття учнями ділового досвіду

Рольовий репертуар	Виховні заходи
Я – майбутній спеціаліст	Зустрічі з підприємцями, представниками вишів, екскурсії на підприємства, ділова гра «Як людині жити за прибутками своїми...», «Я – це...», організація Літньої школи, знайомство із сайтами ділової людини.
Я – новатор	Години відвертого спілкування «Чи важко бути діловою людиною?», «Як домогтися успіхів у навчанні», «Розкажи мені про мене», інтелектуальний марафон, ділова гра «Податковий інспектор», «Робочий тиждень менеджера».
Я – організатор	Ділова гра «Міста», «Відкриття фірми», участь у молодіжному форумі учнівських організацій.
Я – комунікатор	Учнівська платформа «Я маю таку думку», гра «Ділове спілкування» (оволодіння технікою телефонних розмов, службових прийомів, ділових нарад), дебати.

Отже, у будь-яких видах діяльності відбувається набуття учнями ділового досвіду досягнень, їхня самореалізація, відбувається не тільки спонукання старшокласника до ділової активності й спрямованості, але й з ацікавленість педагогів і батьків у вивченні дитини, розкритті й розвитку в неї кращих ділових якостей і властивостей. В основі такої взаємодії лежать принципи взаємної довіри й поваги, взаємної підтримки й допомоги, терпіння й терпимості щодо відношення один до одного.

Із метою виховання ділової особистості учня старшої школи необхідно проводити тренінг із розвитку ділової активності [6]. Модуль змісту й форм тренінгу старшокласників складається з таких блоків:

Блок 1. Виявлення й розвиток особистісних якостей («Знайомство», «Презентація своєї команди», «Як пізнати себе? («Автопортрети)», «Мої труднощі», «Які якості допоможуть мені в житті?»).

Блок 2. Розвиток мотивації досягнення успіху («Мої життєві цілі», «Велика стабільна зарплатня чи бізнес: за і проти», «Вчимося на лідера»).

Блок 3. Розвиток міжособистісних відносин («Якості, важливі для спілкування», «Публічний виступ», «Визначення стилю спілкування»).

Блок 4. Технологія успішної життєдіяльності («Переговори», «Визначення ділових якостей», «Розробка власного бізнес-плану», «Реклама», ділова гра «Рекламна кампанія», «Визначення стилю керівництва» (гра «Побудуй вежу», Тест «Чи підприємлива ви людина?»).

Цікавим і таким, що дає позитивний результат, є завдання «Розробка власного бізнес-проєкту». Мета завдання – спланувати та реалізувати бізнес-ідею. Робота проводиться в малих групах по 5 учасників. Учні мають самостійно знайти бізнес-ідею, виконати дії щодо створення малого бізнесу, маркетингу, фінансів, розробити й провести презентацію. Учні представляють один проєкт від усієї групи,

із яким усі згодні. Кожен із членів групи виконує особливе завдання, яке дуже вагоме для успіху роботи всієї команди. Тому кожен учень відчуває свою відповідальність. Якщо проєкт є прибутковим, то вважається, що група успішно виконала завдання [5].

Найголовніше при виконанні завдання є те, що учні працюють разом, допомагаючи один одному, відповідально виконуючи завдання. Проблеми, які виникають під час виконання проєкту, учні намагаються вирішувати самостійно в групі, проявляючи при цьому комунікативні якості, самовладання, толерантність, креативність. Кожний має прагнути успіху. Це завдання успішно сприяє в подальшому кожному учневі у створенні інших проєктів.

Найефективнішим в аспекті формування ділових якостей учнів старшої школи є спеціально розроблений факультативний курс «Ділова людина: шляхи становлення» [2; 6]. Спецкурс містить значущу інформацію про шляхи становлення ділової людини, можливості продовження освіти й отримання професії, оволодіння сутністю проєктної діяльності. Особливість курсу полягає в тому, що його викладання вимагає співробітництва багатьох фахівців – педагогів, психологів, працівників центру зайнятості, експертів у різних областях професійної діяльності. Основне призначення курсу «Ділова людина: шляхи становлення» – сформувати уяву про сучасну ділову людину, визначити профіль ділових якостей, розвивати вміння правильно будувати ділові відносини. Різноманітність занять курсу підвищує інтерес учнів до роботи над темою й тим самим створює передумови ефективної роботи.

Отже, підсумовуючи сказане, відзначимо, що виховання ділової особистості старшокласника через спецкурс «Ділова людина: шляхи становлення» забезпечується доцільно вибраним змістом курсу й адекватними формами та методами роботи з учнями, такими як дискусії, розроблення й захист проєктів, психологічні практикуми, практичні

вправи, дебати, діагностика, анкетування, спостереження тощо.

Використання в процесі вивчення спецкурсу вправ «Цивілізація», «Перешкоди», «Переговори», розігрування рольових ситуацій тощо сприяють підвищенню рівня сформованості толерантності, ділової спрямованості, готовності до ризику старшокласників [7; 9].

Висновки й перспективи подальших розвідок. Отже, різноманітні сучасні форми і методи сприяють успішному формуванню ділових якостей старшокласників. Форми і методи враховують вікові особливості учнів, специфіку їхнього навчання й виховання в профільній школі, залучення вчителів, батьків, громадськості, вивчення спецкурсів тощо.

Список використаних джерел

1. Мартинець Л. Формування ділових якостей старшокласників: від теорії до практики. Донецьк: Каштан, 2010. 124 с.
2. Мартинець Л. А. Формування ділових якостей старшокласників засобами проектної діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2011. 192 с.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/2001/> (дата звернення 21.07.2020).
4. Чабан Н. І. Формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників: дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2003. 170 с.
5. Martynets Liliia. Project technology implementation for development of business qualities in senior pupils. URL: <http://dspace.lgnau.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2163/197-1592986403.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 10.06.2021)
6. Martynets Liliia, Stepanchenko Nataliya, Ustymenko-Kosorich Olena, Yashchuk Serhii, Yeliseieva Iryna, Groshovenko Olga, Torichnyi Oleksandr, Zharovska Olena, Kademiya Maya, Buchatska Svitlana, Matsuk Liudmyla, Stoliarenko Olena, Stoliarenko Oksana, Zarichna Olena. Developing Business Skills in High School Students Using Project Activities. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2704> (дата звернення 06.07.2021)
7. Nyschchak Ivan, Martynets Liliia, Kurach Mykola, Buchkivska Galyna, Greskova Valentyna, Nosovets Nataliia. Didactic Opportunities of Information and Communication Technologies in Graphic Training of Future Technology Teachers. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/brain/article/view/2970/pdf> (дата звернення 27.06.2021)
8. Pyliavets Maryna, Protas Oksana, Martynets Liliia, Lyaskevich Antonina, Babyshena Mariana, Chumak Larisa, Lazorko Olha. A Comparative Analysis of Peculiarities of Vocational Education In Ukraine and Germany. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2781> (дата звернення 30.06.2021)
9. Tokarska Olesya, Karpliuik Svitlana, Liutynska Maryna, Nieliepova Alona, Martynets Liliia. Advantages and Disadvantages of Application of The Most Common Information and Communication Technologies In The Educational Process of Institutions of General Secondary Education. URL: <https://laplageemrevista.editorialaar.com/index.php/lpg1/article/view/623> (дата звернення 30.06.2021).

10. Zastrozhnikova I. V., Datsii N. V., Filyanina N. M., Lytvyn L. Bielialov T. E., Martynets L. A. Development of Financial and Economic Autonomy in the Field of Higher Education. URL: http://cel.webofknowledge.com/InboundService.do?customersID=Publons_CEL&smartRedirect=yes&mode=FullRecord&isProductCode=Yes&product=CEL&init=Yes&Func=Frame&action=retrieve&SrcApp=Publons&SrcAuth=Publons_CEL&SID=F57YGIXg1ZrLaLeozeq&UT=WOS%3A000634164000010 (дата звернення 12.07.2021)

References

1. Martynets, L. (2010). *Formuvannia dilovykh yakosteï starshoklasnykiv: vid teorii do praktyky* [Formation of business qualities of high school students: from theory to practice]. Donetsk: Kashtan [in Ukrainian].
2. Martynets, L. A. (2011). *Formuvannia dilovykh yakosteï starshoklasnykiv zasobamy proektnoi diialnosti* [Formation of business qualities of high school students by means of project activity]. (PhD diss.). Luhansk [in Ukrainian].
3. *Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku* [National strategy for the development of education in Ukraine until 2021]. Retrieved from <http://ru.osvita.ua/school/method/2001/>. [in Ukrainian].
4. Chaban, N. I. (2003). *Formuvannia moralno-volovykh yakosteï dilovoi liudyny u starshoklasnykiv* [Formation of moral and volitional qualities of a business person in high school students]. (PhD diss.). Kherson [in Ukrainian].
5. Martynets, Liliia. *Project technology implementation for development of business qualities in senior pupils*. Retrieved from <http://dspace.lgnau.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2163/197-1592986403.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
6. Martynets, Liliia, Stepanchenko, Nataliya, Ustymenko-Kosorich, Olena, Yashchuk, Serhii, Yeliseieva, Iryna, Groshovenko, Olga, Torichnyi, Oleksandr, Zharovska, Olena, Kademiya, Maya, Buchatska, Svitlana, Matsuk, Liudmyla, Stoliarenko, Olena, Stoliarenko, Oksana, & Zarichna, Olena. *Developing Business Skills in High School Students Using Project Activities*. Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2704>.
7. Nyschchak, Ivan, Martynets, Liliia, Kurach, Mykola, Buchkivska, Galyna, Greskova, Valentyna, & Nosovets, Nataliia. *Didactic Opportunities of Information and Communication Technologies in Graphic Training of Future Technology Teachers*. Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/brain/article/view/2970/pdf>.
8. Pyliavets, Maryna, Protas, Oksana, Martynets, Liliia, Lyaskevich, Antonina, Babyshena, Mariana, Chumak, Larisa, & Lazorko, Olha. *A Comparative Analysis of Peculiarities of Vocational Education In Ukraine and Germany*. Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2781>.
9. Tokarska, Olesya, Karpliuik, Svitlana, Liutynska, Maryna, Nieliepova, Alona, & Martynets, Liliia. *Advantages and Disadvantages of Application of The Most Common Information and Communication Technologies In The Educational Process of Institutions of General Secondary Education*. Retrieved from <https://laplageemrevista.editorialaar.com/index.php/lpg1/article/view/623>.
10. Zastrozhnikova, I. V., Datsii, N. V., Filyanina, N. M., Lytvyn, L., Bielialov, T. E., & Martynets, L. A. *Development of Financial and Economic Autonomy in the Field of Higher Education*. Retrieved from http://cel.webofknowledge.com/InboundService.do?customersID=Publons_CEL&smartRedirect=yes&mode=FullRecord&isProductCode=Yes&product=CEL&init=Yes&Func=Frame&action=retrieve&SrcApp=Publons&SrcAuth=Publons_CEL&SID=F57YGIXg1ZrLaLeozeq&UT=WOS%3A000634164000010.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 19.07.2021